
Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

INLEDNING

Detta program utgör det övergripande styrdokumentet i landstinget inom folkhälsoområdet Sexuell hälsa. Programmet ska översiktligt styra arbetet under de närmaste åren. Detaljerade handlingsplaner för olika verksamheter ska utvecklas med detta program som utgångspunkt. I dessa beskrivs hur mål och delmål ska uppnås samt vilka metoder som ska användas.

Sedan mitten av 1990-talet har smittspridningen av sexuellt överförbara sjukdomar successivt ökat. För klamydia har ökningstakten både i riket och i landstinget varit i det närmaste explosionsartad och då särskilt i åldersgruppen 15 – 24 år.

Våra sexualvanor är annorlunda nu än tidigare. Medianåldern för samlagsdebuten har legat stabilt på 16 – 17 år men det är vanligare med tillfälliga sexuella förbindelser och antalet partners har ökat. Eftersom nästan hälften av de unga männen inte använder kondom vid det första samlaget med en ny partner, ökar risken för att även andra sexuellt överförbara infektioner, som herpes och kondylom, kommer att öka i framtiden. Alkohol och andra droger är en klart samverkande riskfaktor i detta sammanhang.

En förstudie av verksamheterna inom området sexuell hälsa i landstinget har visat att det krävs ytterligare ansträngning och fortsatt inre dialog mellan landstingets verksamheter för att nå resultat. Det krävs också samarbete med kommuner och andra organisationer.

Förstudien visar också att det saknas möjligheter att kunna konsultera sexologisk expertis gällande bland annat sexuella dysfunktioner av psykologisk karaktär.

Programmet för sexuell hälsa har utarbetats i samarbete med olika verksamheter inom landstinget. Programmet beskriver två övergripande målsättningar och tre specifika mål för att skapa verkningsfulla strategier inom området sexuell hälsa.

ÖVERGRIPANDE MÅLSÄTTNING

Landstinget Västmanlands övergripande målsättning för sexuell hälsa i Västmanland är att skapa förutsättningar för en adekvat och jämlik tillgång till förebyggande insatser, information samt vård och behandling, oberoende av kön, ålder, klasstillhörighet, sexuell läggning, etnisk eller kulturell bakgrund, hälsostatus och eventuell funktionsnedsättning, att skapa förutsättningar för en god hälsa utifrån vars och ens livsvillkor, genom att lyfta fram sexualitetens och samlevnadens positiva betydelse för människors hälsa.

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

De specifika målen är

- Individens rätt till självbestämmande, integritet och självkänsla i fråga om sexualitet ska öka
- Antalet smittade med sexuellt överförbara infektioner inklusive hiv ska minska
- Antalet oönskade graviditeter ska minska

INDIVIDENS RÄTT TILL SJÄLVBESTÄMMANDE, INTEGRITET OCH SJÄLVKÄNSLA I FRÅGA OM SEXUALITET SKA ÖKA

Bakgrund

Hälsofrämjande arbete kan definieras som den process som tillvaratar människans möjlighet att ta kontroll över den egna hälsan och förbättra den. Alla medarbetare i landstinget ska ha ett hälsofrämjande förhållnings- och arbetssätt. Det innebär att personalen i mötet med den vårdsökande ska utgå från ett helhetsperspektiv och ha god kunskap om sexuella frågeställningar utifrån olika gruppers skilda behov och förutsättningar.

De enskilda aktörerna ska äga kunskap om vilken hjälp som finns att få inom olika vårdkontakter inom landstinget. I detta sammanhang är det viktigt att uppmärksamma sexuell dysfunktion på grund av annan sjukdom (t ex depression, diabetes, hjärt- kärlsjukdom), funktionsnedsättning eller läkemedelsbiverkning.

Sjukvården möter dessutom ibland individer som har utsatts för sexuella övergrepp och som har rätt att återfå en god hälsa och ett bra förhållningssätt till sin egen och andras sexualitet.

Patientens delaktighet i sin egen vård är en viktig del i en vård med god kvalitet, som syftar till att stärka patientens förmåga att hantera sin egen hälsosituation. I mötet mellan personal och vårdsökande ska den vårdsökande därför ges möjlighet att stärka sin självförtroende och väcka sina inneboende resurser för att positivt förändra eller stärka sin sexualitet.

Människan är en sexuell varelse och varje individ ska ha rätt att bestämma över sin egen sexualitet både i relation till andra individer i samhället och i möten med vårdpersonal i landstinget. Kvinnan och mannen ska kunna få kompetent rådgivning i frågor som rör sexualitet och samliv.

Effekt mål

Personalens synsätt, förhållningssätt och arbetssätt ska vila på god sexologisk kompetens och kunskap. För att nå detta mål krävs fortbildning inom sexologi och kommunikationsstrategier till berörd personal.

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

Den vårdsökande skall uppleva att mötet med personal tillfört ökad kunskap och trygghet.

ANTALET SMITTADE MED SEXUELLT ÖVERFÖRBARA INFEKTIONER INKLUSIVE HIV SKA MINSKA

Bakgrund

Gemensamt för flera av de sexuellt överförda sjukdomarna är att man kan vara infekterad utan att ha några symtom. En smittad person kan därför föra smittan vidare utan att vara medveten om det. De sjukdomar som räknas upp här är ett urval av de vanligaste sexuellt överförbara sjukdomarna.

- **Klamydia** är den vanligaste sexuellt överförbara infektionen och den kan obehandlad ge upphov till infertilitet. År 2007 smittades 1328 personer med klamydia i Västmanland. År 2008 hade antalet minskat något till 1289 personer. De flesta av de smittade är i åldersgruppen 15 – 24 år.
- **Genital herpes och kondylom** (vårtvirus) är vanliga sjukdomar som överförs sexuellt. Dessa virusinfektioner lyder inte under smittskyddslagen och rapporteras alltså inte vilket gör det svårt att följa utvecklingen. För den drabbade kan herpes och kondylom upplevas värre än klamydia. De kan båda ge mer långvariga eller återkommande besvär från underlivet än vad klamydia ger. Det finns ännu inget sätt att bota herpes men läkemedel kan mildra symtomen och minska antalet återfall. Virusvårtorna går att behandla på olika sätt men det finns inget botemedel mot själva viruset. Det finns ett samband mellan vissa typer av vårtvirus och cellförändringar på livmodertappen vilka i sin tur kan leda till livmoderhalscancer.
- **Hiv/aids** är den allvarligaste sexuellt överförda infektionen och sprids via samlag, blod och från mor till barn under graviditet, förlossning och amning. Det finns inget botemedel men däremot läkemedel som bromsar upp sjukdomsutvecklingen. I länet lever 80 – 100 personer med hiv. De allra flesta har blivit smittade utomlands. Under år 2008 har fyra nya fall identifierats och alla dessa blev smittade utomlands.
- **Hepatit B-virus** smittar via samlag, blod samt från mor till barn. Infektionen yttrar sig som en gulsot och kan ibland också leda till kronisk leverinflammation. Sjukdomen kan i sällsynta fall även ge upphov till levercancer.

Effektmål

Antalet nya fall av klamydia ska minska under programperioden. Antalet ska minska med minst 10 % från 2008 till 2011.

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

Unga män (åldersgruppen 15 – 24 år) ska erbjudas och motiveras till ökad provtagning för sexuellt överförbara infektioner (Sexually Transmitted Infections, STI)

Antalet nydiagnostiserade hivfall i Västmanland ska ligga fortsatt lågt. Slutmålet är att ingen person, som bor i Västmanland, ska nysmittas.

Inga barn i Västmanland ska smittas med hiv under graviditet, förlossning eller amning.

ANTALET OÖNSKADE GRAVIDITETER SKA MINSKA

Bakgrund

Antalet oönskade graviditeter i en befolkning kan inte mätas. Vi kan dock följa utvecklingen av antalet aborter och därigenom indirekt få en uppfattning om antalet oönskade graviditeter. De senaste femton åren har inte antalet aborter per år förändrats nämnvärt vare sig nationellt eller i landstinget.

Sverige har högst antal aborter per invånare av de nordiska länderna. I Västmanland görs 850 – 950 aborter per år.

De flesta aborter i landstinget och i riket sker i åldersgruppen 20 – 24 år, därefter följer åldersgrupperna 25 – 29 år respektive upp till 19 år. Ungefär en tredjedel av aborterna är upprepade aborter (en abort hos en kvinna som tidigare gjort en eller flera aborter).

Akut p-piller eller så kallat dagen efter piller säljs receptfritt sedan år 2001. När landstingets verksamheter förmedlar akut p-piller blir läkemedlet kostnadsfritt.

Landstinget Västmanland subventionerar sedan 1996 kostnaden för hormonella preventivmedel för kvinnor upp till 25 år så att kvinnan betalar högst 100 kr/år.

Effektmål

Aborttalen i Västmanland ska inte överstiga den nationella nivån.

Antalet aborter per 1000 kvinnor i landstinget ska minska.

Andelen kvinnor som genomgår upprepade aborter ska minska.

Användningen av effektiva preventivmedel ska öka.

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

RESULTATEN SKA NÅS GENOM ATT BYGGA BROAR

Detta program vänder sig dels till länets befolkning i allmänhet dels i form av riktade insatser till de i någon mån avgränsade *målgrupperna*:

- ungdomar och unga vuxna
- seniorer
- flyktingar och andra invandrare
- homosexuella, bisexuella och transpersoner (HBT) inklusive män som har sex med män (MSM)
- personer som är eller har varit utsatta för sexuellt våld
- alkohol och narkotikamissbrukare
- hiv-positiva personer

I Västmanland finns en mängd *arenor* där olika *aktörer* samverkar i arbetet för den sexuella hälsan. Exempel på sådana arenor/aktörer inom landstinget är:

- ungdomsmottagning
- barnmorskemottagning
- familjeläkarmottagning
- asyl- och integrationshälsan
- venereologisk mottagning
- kvinnoklinik
- infektionsklinik
- smittskyddsensheten
- handikappcentrum

Exempel på arenor/aktörer inom kommunal verksamhet och andra organisationer är: skolor, fritidsgårdar, elev- och studenthälsa, idrottsföreningar, verksamheter för arbetslösa ungdomar och ungdomar med särskilda behov, kyrka, polis, åklagare, kriminalvård samt frivilligorganisationer.

Inom landstinget finns kompetens inom området sexuell hälsa. Samverkan och utbyte av kunskap med en rad olika aktörer i samhället behövs för att insatserna ska komma hela befolkningen till godo. Formerna för denna samverkan behöver växa fram i en ömsesidig process med berörda parter. Landstinget bör ta initiativ till att samverkan kommer till stånd.

För att vårdtagaren ska få ett optimalt omhändertagande krävs samverkan i vårdkedjan även mellan olika aktörer inom landstinget.

Landstingets expertgrupp där olika professioner är representerade ska utnyttjas för uppföljning och uppdatering av landstingets program för sexuell hälsa och för att stärka implementeringen av de ingående strategierna.

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

VAD AVSES MED SEXUELL HÄLSA?

Definitionen av sexuell hälsa är inte enhetlig, utan rymmer olika dimensioner och perspektiv.

WHO:s definition av sexualitet

”Sexualitet är en central aspekt på att vara människa genom livets alla faser och inbegriper kön, könsroller, könsidentiteter, sexuell läggning, erotik, njutning, intimitet och fortplantning. Sexualitet upplevs och uttrycks i tankar, fantasier, lust, värderingar, attityder, beteenden, roller och relationer. Medan sexualiteten kan innefatta alla dessa dimensioner, är inte alla alltid upplevda eller uttryckta. Sexualiteten påverkas av samspelet mellan olika biologiska, psykologiska, sociala, ekonomiska, politiska, kulturella, etiska, legala, historiska, religiösa och själsliga faktorer”.

WHO:s definition av sexuell hälsa

”Ett tillstånd av fysiskt, emotionellt, mentalt och socialt välbefinnande relaterat till sexualitet. Det är inte endast frånvaro av sjukdom, dysfunktion eller svaghet. Sexuell hälsa kräver ett positivt och respektfullt närmande till sexualitet och sexuella relationer, såväl som möjligheten att få njutbara och säkra sexuella erfarenheter, fria från förtryck, diskriminering och våld”.

I regeringens proposition ”**En förnyad folkhälsopolitik**” (2007/08:110) beskrivs i Målområde 8 Sexualitet och reproduktiv hälsa att:

”Sexualiteten är en viktig faktor i människors liv för lust och livsglädje. Människors syn på sexualitet formas i samspel med andra och efter det samhälle där man växer upp och lever.

Det är biologiska, emotionella, sociala och religiösa faktorer och värderingar som påverkar synen på sexualitet i samhället. Dessa faktorer och värderingar växlar i betydelse under olika åldrar hos respektive individ, hos olika grupper och i samhället över tiden ”.

Med **reproduktiv och sexuell hälsa** menar man att människor ska kunna ha ett tillfredsställande och säkert sexualliv och ha möjlighet att få barn när de så önskar.

Sexuell ohälsa kan innebära smitta av sexuellt överförbara infektioner (*Sexually Transmitted Infections, STI*) eller en oönskad graviditet som avslutas med abort. Sexuell ohälsa i form av nedsatt sexuell förmåga eller svaghet kan också vara stressrelaterade, bero på funktionshinder, fysisk eller psykisk sjukdom eller läkemedelsintag som påverkar den sexuella förmågan. Ett vanligt sex- och samlevnadsproblem som kvinnor och män söker för idag är även bristande sexuell lust.

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

Hälso- och sjukvårdens åtagande för att främja sexuell och reproduktiv hälsa innebär bland annat att erbjuda hälsovård under och efter graviditet, föräldrastöd, gynekologisk cellprovskontroll för att förebygga livmoderhalscancer, preventivmedelsrådgivning, rådgivning och provtagning för att motverka spridning av sexuellt överförbara infektioner samt rådgivning och behandling vid andra sex- och samlevnadsproblem.

NATIONELLA STYRDOKUMENT

Nationell strategi mot hiv/aids

Regeringens proposition "Nationell strategi mot hiv/aids och vissa andra smittsamma sjukdomar" (2005/06:60) är det dokument som huvudsakligen styr den svenska förebyggande arbetet på nationell nivå. Enheten för hivprevention vid Socialstyrelsen ansvarar för att utveckla, samordna, planera och följa upp detta preventiva arbete.

Nationell handlingsplan för klamydiaprevention

Den nationella handlingsplanen för klamydiaprevention är under utarbetande och väntas bli färdig år 2009. Handlingsplanen kommer att tydliggöra vilket ansvar hälso- och sjukvården, skolan och fritidsverksamheter har och ge råd om åtgärder som bör göras regionalt och lokalt.

Nationell kommunikationsstrategi

Den nationella kommunikationsstrategin för det förebyggande arbetet mot hiv, sexuellt överförda infektioner och vissa blodburna sjukdomar blev klar i december i fjol. Strategin anger den nationella inriktningen för kommunikationen och tydliggör hur olika aktörers kommunikationsinsatser ska samverka.

Nationella rådet för samordning av insatser mot hiv/aids

Regeringen har inrättat ett särskilt nationellt råd för att förbättra samordningen av de förebyggande insatserna på nationell, regional och lokal nivå. Rådets ordförande tillsätts av regeringen och Socialstyrelsen utser de övriga totalt tretton ledamöterna, vilka representerar olika myndigheter och frivilligorganisationer.

I **Hälso- och sjukvårdslagen** (HSL 1982:763) anges att målet för hälso- och sjukvården är en god hälsa och vård på lika villkor för hela befolkningen. Lagen tar också upp att hälso- och sjukvården ska arbeta för att förebygga ohälsa. Den som vänder sig till hälso- och sjukvården ska kunna få information om metoder för att förebygga sjukdom eller skada.

I lagen anges också att landstingen ska medverka vid finansiering, planering och genomförande av folkhälsovetenskapligt forskningsarbete samt då vid behov samverka med kommuner och berörda universitet och högskolor.

Smittskyddslagen (2004:168) anger vilka smittsamma sjukdomar som bedöms vara så allvarliga att de klassificeras som allmänfarliga och därmed ska anmälas och bli

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

föremål för smittspårning. Av de sexuellt överförda infektionerna är det gonorré, hepatit B, hiv, klamydia och syfilis som klassas som allmänfarliga.

Abortlagen (1974:595) ger en kvinna möjlighet att avbryta en önskad graviditet fram till den artonde graviditetsveckan. Efter den tidpunkten får abort endast utföras efter tillstånd från Socialstyrelsen. Endast den som är legitimerad läkare får utföra en abort.

VERKSAMHETER MED ETT TYDLIGT UPPDRAG GÄLLANDE SEXUELL HÄLSA I LANDSTINGET VÄSTMANLAND

Smittskyddsenheten utgör en egen myndighet med lagstadgade uppgifter enligt smittskyddslagen. Vid enheten samlar man in och analyserar statistik över förekomst och spridning av smittsamma sjukdomar vilket är särskilt viktigt för det förebyggande STI-arbetet. Smittskyddsenheten ger sjukvårdspersonal och allmänhet information om smittsamma sjukdomar och kan vid behov medverka till att en person som kan vara smittad kommer till undersökning.

Ungdomsmottagningarna (UM) vänder sig till ungdomar upp till 20 – 25 år, men åldersgränsen varierar mellan olika orter i länet. De flesta ungdomar som besöker mottagningarna är unga kvinnor i gymnasieåldern. UM:s huvudsakliga uppgift är att erbjuda preventivmedelsrådgivning och att förebygga fysisk och psykisk ohälsa relaterad till sexualitet och samlevnad inklusive provtagning för sexuellt överförbara infektioner. Det finns en UM eller preventivmedelsrådgivning för ungdomar i länets samtliga kommuner. Personal från UM deltar i utåtriktad verksamhet utifrån sina resurser, främst i skolornas sex- och samlevnadsundervisning.

Vid **barnmorskemottagningarna** inom familjeläkarverksamheten träffar barnmorskan kvinnan och hennes partner under graviditeten och efter förlossningen. Barnmorskorna har ansvaret för stöd i föräldraskapet under graviditeten. Där familjecentrum finns sker viss samverkan mellan mödrahälsovård, barnhälsovård, förebyggande socialtjänst och öppen förskola. Barnmorskemottagningarna erbjuder också preventivmedelsrådgivning, provtagning för sexuellt överförbara infektioner och gynekologisk cellprovskontroll för förebyggande av livmoderhalscancer. Innehållet i verksamheterna inom mödrahälsovården styrs och koordineras av samordningsbarnmorskan och mödrahälsovårdsöverläkaren som är anställda på kvinnokliniken.

Kvinnokliniken erbjuder abort- och preventivmedelsrådgivning, utredning, vård och behandling vid olika gynekologiska sjukdomstillstånd med inverkan på sexuell hälsa, så som sexuellt överförbara infektioner, infertilitet och tillstånd som stör förmågan till tillfredsställande sexliv till exempel smärtor vid samlag. Förlossningsavdelningen och BB-avdelningarna med eftervårdsmottagningen handlägger normala och komplicerade graviditeter och förlossningar.

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

Specialistmödravården handlägger graviditetskomplikationer och har ett team för omhändertagande av förlossningsrädda kvinnor. Kvinnoklinkens läkare, barnmorskor och kuratorer tar hand om kvinnor som utsatts för sexuella övergrepp så väl akut som för krisbearbetning och uppföljning. Kuratorerna bidrar med sin kompetens i all slags rådgivning och krisbearbetning.

Hudklinikens **venereologmottagning** är länets specialistmottagning för sexuellt överförbara infektioner och vänder sig till alla åldrar. Provtagning, behandling, rådgivning och information både per telefon och i samband med besök, liksom smittspårning och krisomhändertagande är tyngdpunkterna i verksamheten.

Infektionskliniken erbjuder också testning för och information om hiv. På klinikens vaccinationsmottagning ges smittförebyggande råd inför utlandsresor. Kliniken har patientansvar för personer med hiv/aids och hepatit B. Vid läkarbesök ges behandling och information i syfte att minska smittsamhet och smittfarligt beteende. Vidare utförs smittspårning och möjlighet finns för krissamtal och anhörigsamtal.

Familjeläkarmottagningarna tar emot människor i olika åldrar med sjukdomar som på skilda sätt kan ha betydelse för sexualitet och samlevnad. Det kan vara tillstånd och förändringar i urinvägar och könsorgan men även sjukdomar som drabbar andra organsystem kan ha stor inverkan på förmågan att upprätthålla ett tillfredställande sexuellt samliv. Vissa läkemedel har också en ogynnsam påverkan på den sexuella lusten.

Asyl- och Integrationshälsan är den familjeläkarmottagning som utgör basen för Landstinget Västmanlands flyktingsjukvård och som introducerar till svensk hälso- och sjukvård. Till mottagningen kommer individer som kan ha negativa och komplicerade erfarenheter av sexualitet. Det kan handla om kulturella skillnader, om övergrepp och våld i krig, hedersrelaterat våld och förtryck samt konsekvenser av omskärelse.

Urologkliniken har kompetens inom andrologi, den manliga motsvarigheten till gynekologi, men har för närvarande ingen verksamhet inom området sexuell hälsa.

UTVÄRDERING OCH UPPFÖLJNING AV PROGRAMMET

Verksamheterna ska ha upprättat handlingsplaner för att uppnå målen senast vid utgången av år 2010.

Kartläggning av de vårdsökandes upplevelse av bemötandet och kompetensen vid problem gällande den sexuella hälsan ska genomföras under år 2009 samt efter implementeringen av handlingsplanerna och sedan regelbundet.

Uppföljning av målen ska rapporteras i en folkhälsorapport.

Landstingsstyrelsen ska initiera en utvärdering efter att halva perioden har gått (efter år 2011) och återrapportera till Landstingsfullmäktige.

Program för sexuell hälsa i Landstinget Västmanland 2009-2014

INTERN REFERENS

Fastställd LF § 59/2009

Dnr LTV 090285, 2009-06-16

REFERENSER

Landstinget Västmanland. Liv och hälsa Ung 2008. Resultat från en undersökning om hälsa, levnadsvanor och livsvillkor bland skolelever i Västmanland.

http://www.ltv.se/LTVTemplates4/LTV_Page_39374.aspx

Regeringens proposition "Nationell strategi mot HIV/AIDS och vissa andra smittsamma sjukdomar" (2005/06:60).

<http://www.regeringen.se/sb/d/5692/a/55679>

Regeringens proposition "En förnyad folkhälsopolitik" (2007/08:110).

<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/100978>

Socialstyrelsen. Nationell kommunikationsstrategi för det förebyggande arbetet mot hiv, sexuellt överförda infektioner och vissa blodburna sjukdomar. December 2008.

<http://www.socialstyrelsen.se/NR/rdonlyres/0C47B447-7666-4BEA-B8A1-12A623AD27C6/0/200812678.pdf>

Socialstyrelsen. Att förebygga oönskade graviditeter. Kartläggning, beskrivning och analys av verksamhetens arbete med unga och unga vuxna. 2008.

<http://www.socialstyrelsen.se/NR/rdonlyres/9ED90DB8-40B6-4FFE-94D6-86C3C5C2BF66/10670/200813126.pdf>

UMO, ungdomsmottagning på Internet, producerad av Sjukvårdsrådgivningen SVR AB.

<http://www.umo.se/>

World Health Organization. Reproductive Health Strategy. WHO, Geneva. 2004.

www.who.int/reproductive-health/strategy.htm

World Health Organization. Sexual Health. Om sexuell hälsa och sexualitet på WHO:s hemsida, var tillgänglig där den 27 januari 2009.

www.who.int/reproductive-health/gender/sexualhealth.html